

**Analiza transferu archaizmów
w słowackim tłumaczeniu *Czerwonego błazna*
Aleksandra Błażejowskiego**

**Analysis of the transfer of archaisms
in the Slovak translation
of the *Red Clown* by Alexander Błażejowski**

Zuzana Pojezdalová

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra slovanských filológií,
zuzana.pojezdalova@gmail.com

Data zgłoszenia: 20.04.2015 r. — Data recenzji i akceptacji: 16.05.2015 r.

Abstract: The time span that divides the novel *Czerwony Błazen (Red Clown)* written by Aleksander Błażejowski, from the Slovak translation by Tomáš Horváth, is 89 years. The original version contains several archaic features on multiple levels. This article concerns with the analysis of the archaic features solely on the lexical level. The aim of the analysis is to find out if the translator has tried to maintain the archaic character of the novel (archaic from today's point of view). There are several historical oddities in the novel (*Dorożka*). In the article, there are examples of the words that contemporary Polish lexicography considers archaic, even though the Dictionary of Warsaw, compiled in the same period as the novel *Red Clown*, recognizes the same words as neutral. All those archaic examples were substituted by neutral Slovak words by Tomáš Horváth. On the other hand, the translator used the method of compensation — where the Polish original text contains neutral words, in the Slovak translation archaic Slovak expressions were used. It is clearly visible that the translator tends to choose bookish expressions (*skanút', skyva chleba*), which leads to the theory that he has planned to achieve the impression of an archaic text by using the bookish expressions. Nevertheless, the translator has not been consistent and his translation strategy is violated by informal, spoken words at unsuitable places.

Key words: obsolete words, archaisms, compensation, qualifier.

Wydawnictwo CM podjęło w 2012 r. decyzję o wydaniu serii Kryminały Przedwojennej Warszawy. Chodzi o książki napisane w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Serię otwiera *Czerwony błazen* Aleksandra Błażejowskiego, uważany za pierwszy polski kryminał¹. Tłumaczenie książki na język słowacki autorstwa Tomáša Horvátha opublikowało w 2014 r. wydawnictwo Európa².

Biorąc pod uwagę, że Błażejowski napisał swój kryminał w 1925 r., a tłumacz pracował nad jego tekstem 89 lat później, już sama różnica niemal wieku sugeruje, że przeniesienie tekstu z języka źródłowego do języka docelowego będzie trudniejsze niż zazwyczaj. Fabuła rozgrywa się w przedwojennej Warszawie, którą prymarni czytelnicy znali z własnego doświadczenia. Dla współczesnego odbiorcy ówczesna Warszawa to przeszłość, zatem *Czerwony błazen* nie tylko opowiada ciekawą historię, lecz także proponuje, z obecnego punktu widzenia, wgląd w czasy międzywojnia, jego język i realia. W odróżnieniu od polskich czytelników, dla słowackich odbiorców jest to zupełnie nowa rzeczywistość powieściowa, stanowiąca niemałe wyzwanie dla tłumacza występującego w roli pośrednika między językowymi i kulturowymi społeczeństwami, świadomego zbieżności i rozbieżności w postrzeganiu informacji, które odczuwa i pokonuje³.

Język rozwija się dynamicznie, dlatego współczesna polszczyzna w pewnych kwestiach różni się od języka Błażejowskiego. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie właśnie takich różnic, które współcześni czytelnicy polscy odbierają jako znamię przeszłości, oraz analiza tychże jednostek w tłumaczeniu słowackim. Główne pytanie analizy brzmi: Czy tłumacz starał się zachować nieco przestarzały z dzisiejszego punktu widzenia styl, czy poddał tekst aktualizacji? Odpowiedzi będę szukać na płaszczyźnie leksykalnej języka.

W tekście Błażejowskiego występują nieliczne zwroty opisujące nieistniejące albo rzadko pojawiające się współcześnie zjawiska, czyli historyzmy. W wymienionych przypadkach tłumacz miał niewiele możliwości wyboru, zatem słowa takie, jak np. *dorożka*, *buduar* lub *służba* zastąpione zostały ich słowackimi odpowiednikami o tym samym znaczeniu, a także nacechowaniu, a więc *drożka*, *budoár*, *služobníctvo*. Ponieważ chodzi o elementy pozajęzykowe, elementy kultury materialnej, archaizacja następuje samoistnie⁴. O wiele ciekawsze są natomiast przykłady słów, które w czasach Błażejowskiego należały do słownictwa codziennego, podczas gdy współcześnie pojawiają się w słownikach z kwalifikatorami *dawniej* lub *przestarzałe*. W tekście oryginału do słownictwa tego typu należą np.: *zaambarasowany*, *wyręczycielka*, *asekurować*, *rychły*, *siniec*, *apasz*,

¹ <http://www.wydawnictwocm.pl/aleksander-blazejowski-czerwony-blazen-p-6.html> [Data dostępu: 12.03.2015 r.].

² A. Błażejowski: *Červený šašo*. Prel. T. Horváth. Bratislava 2014.

³ Por. J. Rakšányiová: *Preklad ako interkultúrna komunikácia*. Bratislava 2005, s. 9.

⁴ Por. L. Berezowski: *Pragmatyczne podstawy archaizacji*. W: W. Kubiński et al.: *Przekładając nieprzekładalne*. Gdańsk 2000, s. 132.

ongiś, i wiele innych. Warto omówić kilka z wymienionych i porównać je z tłumaczeniem słowackim.

Hasło *zaambarasować* znajdziemy w słowniku warszawskim⁵ bez jakiegokolwiek kwalifikatora z wyjaśnieniem „nabawić ambarasu, zakłopotać, zaniepokoić” itp. *Słownik języka polskiego* [SJP] pod redakcją Witolda Doroszewskiego podaje podobne wyjaśnienie, tym razem jednak już z kwalifikatorem *przestarzałe*⁶. To samo hasło w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* [USJP] wyjaśnione zostało jako „daw. »zmartwiony lub zakłopotany«”⁷, co wydaje się ciekawe, gdyż w starszych słownikach o *martwieniu się* nie ma mowy. W oryginale słowo występuje w następującej sytuacji:

- Czy mogłabym pomówić z bratem pana Wiktora Skarskiego?
- Józef jest ciężko chory — odpowiedziała *zaambarasowana* Wanda.

W tłumaczeniu słowackim:

- Mohla by som hovoriť s bratom pána Wiktora Skarského?
- Jozef je ťažko chorý, — odvetila Wanda utrápene.

Poza faktem, że tłumacz zmienił związki składniowe w zdaniu, dokonując substytucji przydawki określającej Wandę na okolicznik odnoszący się naturalnie do orzeczenia, sięgnął po tłumaczenie pierwszego słowa z USJP, wyjaśniającego hasło *zaambarasowany*, czyli *zmartwiony* — *utrápený*. Słowacki odpowiednik wybrany przez tłumacza nie ma żadnego kwalifikatora ani w starszym *Slovníku slovenského jazyka*⁸, ani w nowszym *Krátkom slovníku slovenského jazyka*⁹, nie jest w żaden sposób archaiczny, a zatem nie można mówić o dotrzymaniu nacechowania słowa *zaambarasowany*.

Kolejny translatoryczny problem stanowi słowo *wyręczycielka*. W słowniku warszawskim *wyręczyciel* zdefiniowany został jako *ten, co wyręcza, zastępca* bez kwalifikatora, w SJP pod redakcją Witolda Doroszewskiego funkcjonuje podobne wyjaśnienie również pozbawione kwalifikatora, a w USJP hasła tego już nie znajdziemy. W tłumaczeniu słowackim słowo to zastąpione zostało rozbudowanym zdaniem, bez próby archaizacji tekstu:

Wanda serdecznie pokochała panią Halę. Miała w niej przede wszystkim wyręczycielkę, poza tym nie czuła się tak osamotniona...

⁵ Por. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1900—1927. Dostępny w Internecie: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=236&dirids=1&tab=3>.

⁶ Por. *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Warszawa 1958—1969. Dostępny w Internecie: <http://doroszewski.pwn.pl/>.

⁷ Por. S. Dubisz: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa 2003.

⁸ *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava 1959—1968.

⁹ *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava 2003.

Wanda si pani Halu obľúbila z celého srdca. Našla v nej predovšetkým niekoho, kto ju mohol zastúpiť, a okrem toho sa necítila taká osamotená...

Podobny przykład stanowi słowo *rychly*. W słowniku warszawskim hasło to pozostaje bez kwalifikatora, w SJD Doroszewskiego opatrzone zostało określeniem *wychodzące z użycia*, a w USJP znów znajdziemy kwalifikator *dawniej*. Tłumaczenie słowackie również w tym przypadku nie oddaje nacechowania słowa, a ponadto w tym samym zdaniu został użyty dwukrotnie, co powoduje nieznaczny stylistyczny zgrzyt, słowacki odpowiednik *rychlo*, który będąc słowem neutralnym nie niesie w sobie znamion przestarzałości:

Biegłem szybko przez korytarz, aby jak najrychlej znaleźć się w garderobie.

Rýchlo som utekal cez chodbu, aby som sa čo najrýchlejšie ocitol v šatni.

W podanych przykładach nie jest moim celem zarzucanie tłumaczowi błędu, ponieważ trudno jest znaleźć słowackie odpowiedniki z tym samym kwalifikatorem. Warto zauważyć, że tłumacz starał się archaizować język przekładu w innych miejscach, w których w wersji polskiej użyto zupełnie neutralnych słów. W moim przekonaniu, w kontekście przedstawionych przykładów, w których nie sposób przenieść do języka słowackiego po pierwsze sensu, a po drugie archaiczności słowa, takie rozwiązanie wydaje się całkowicie uzasadnione. Oto dwa przykłady, w których tłumacz korzysta ze słownictwa oznaczanego w słowackich słownikach kwantyfikatorem *przestarzałe*, a w oryginale pojawiają się słowa neutralne:

[...] nie ze względu na mnie tylko, lecz na Wandę, która już wychodzi z dzieciennych lat i o jej przyszłości choć trochę myśleć należy.

[...] nie s ohľadom na mňa, ale na Wandu, ktorá už vyrastá z detských liet a treba trošku myslieť aj na jej budúcnosť.

[...] może wtedy uznają, że spotkała go krzywdząca niesprawiedliwość.

Azda vtedy už uznajú, aká skrivodlivá nespravodlivosť ho teraz postretla.

W drugim przykładzie można zauważyć skłonność tłumacza do wykorzystywania wyrazów nie tyle przestarzałych, ile przejętych z języka literackiego (*azda*, *postretla*). Zastosowanie tych słów zazwyczaj nie wynika z obecności wyrazów z języka literackiego w oryginale:

Kilka gorących łez padło na rękę Wandy.

Na Wandinu ruku skanulo zopár horúcich slz.

[...] ale mimo to chętnie byłbym chwycił wszystkich za szyję i podusił.

[...] no aj tak som mal sto chuti' chytiť ich všetkých pod krk a zahrdúsiť.

Tu rodzice nie przetrzymali twardej drogi życia i walki o chleb codzienny.

Tu rodičia nezniesli tvrdú cestu životom a boj o každodennú skyvu chleba.

Wydaje się prawdopodobne, że właśnie stosując wyrazy bardziej podniosłe, tłumacz pragnął osiągnąć wrażenie języka przeszłości. Ze względu na skromny dorobek leksykografii języka słowackiego nie można dzisiaj zastosować metody porównywania kwalifikatorów w różnych słownikach, by sprawdzić funkcjonowanie słowa w poszczególnych okresach. Można przypuszczać, że tłumacz, chcąc w pewien sposób zasugerować czytelnikom, że fabuła rozgrywa się w przeszłości, celowo podwyższał poziom stylistyczny, używając słów z języka literackiego. Na ogół bohaterowie powieści są przedstawicielami wyższych warstw społecznych, które w przeszłości charakteryzowało wyższe wykształcenie, co wyrażało się w sposobie ich wysławiania. Postaci z niższych warstw, jak na przykład służba, posługują się językiem potocznym:

[...] ale czego ja bym dla pana radcy dobrodzieja nie zrobił, tylko jakby radcę ten, tego, złapali, to ani słóweczka o tym, że to ja niby radcę szmuglował, zgoda? [...] Prędziutko, radcuniu, bo będzie wsypa!

[...] ale čo by som pre vás ø neurobil? Len ak by vás, pán radca, ako sa hovorí, chytily, tak ani slovka o tom, že som vás tam prepašoval ja, platiť? [...] Rýchlo, pán radca, lebo nás prichytia!

Tłumacz postępuje dość niekonsekwentnie, dlatego trudno mówić tu o strategii. Z jednej strony język wyższej sfery nie został konsekwentnie wyodrębniony od języka warstwy niższej. Z drugiej strony tłumacz stosuje w mowie narratora czy też głównych bohaterów słowa potoczne lub ekspresywne w miejscach, w których w oryginale znajdują się słowa neutralne:

Wik był pięknym, smukłym, młodym chłopcem.

Wik bol fešný štíhly mladý muž.

[...] minister zarzucił Wikowi, iż starał się go skompromitować i utracić.

[...] minister Wiktorovi vyčítal, že sa ho vraj pokúšal skompromitovať a odrovnať.

Podsumowując, można powiedzieć, że wyrazy archaiczne zostały w większości przypadków przetłumaczone w sposób neutralny. Jak pisze Krzysztof Hejwowski¹⁰, bardzo trudno osiągnąć wrażenie, że tłumaczenie pochodzi z tej samej epoki, co oryginał, ponieważ język oryginału w zasadzie nie jest już językiem żywym. Na przeszkodzie pracy tłumacza stoi również brak słowackich pozycji leksykograficznych z okresu powstania analizowanej powieści, co uniemożliwia znalezienie lub porównanie słów z równoległym nacechowaniem. Zauważalna jest skłonność autora do korzystania ze słownictwa z języka literackiego. Jednak używa także wyrazów potocznych lub ekspresywnych. Jeśli stosowanie leksyki podniosłej miało nadać tekstowi cechy archaiczności, to strategia ta z uwagi na niestosownie użyte kolokwializmy wydaje się niekonsekwentna. Jednocześnie zaś rzeczywistość przedstawiona czy mentalność bohaterów wskazują na to, że tekst został napisany bądź prezentuje wydarzenia rozgrywające się w przeszłości¹¹. Jak zauważa Leszek Berezowski¹², tłumacz nie ma pewności ani co do pełnego znaczenia elementów lub całości przekładanego utworu, ani co do jego pierwotnej recepcji, dlatego stosowanie lub niestosowanie archaizacji pozostaje kwestią subiektywnej decyzji tłumacza lub współczesnej konwencji.

Bibliografia

- Berezowski L.: *Pragmatyczne podstawy archaizacji*. W: W. Kubiński et al.: *Przekładając nieprzekładalne*. Gdańsk 2000, s. 129—139.
- Błażejowski A.: *Czerwony błazen*. Warszawa 2012.
- Błażejowski A.: *Červený šašo*. Bratislava 2014.
- Dubisz S.: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa 2003.
- Hejwowski K.: *Translation: A cognitive-communicative approach*. Olecko 2004.
- Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W.: *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1900—1927. Dostępny w Internecie: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=236&dirid=s=1&tab=3>.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava 2003.
- Rakšányiová J.: *Preklad ako interkultúrna komunikácia*. Bratislava 2005.
- Slovník slovenského jazyka*. Bratislava 1959—1968. Dostępny w Internecie: <http://slovník.juls.savba.sk/>.
- Slovník súčasného slovenského jazyka A—G*. Bratislava 2006. Dostępny w Internecie: <http://slovník.juls.savba.sk/>.

¹⁰ Por. K. Hejwowski: *Translation: A cognitive-communicative approach*. Olecko 2004, s. 123.

¹¹ Ibidem, s. 126.

¹² Por. L. Berezowski: *Pragmatyczne podstawy archaizacji...*, s. 137.

Slovník súčasného slovenského jazyka H—L. Bratislava 2011. Dostępny w Internecie: <http://slovník.juls.savba.sk/>.

Słownik języka polskiego. Red. W. Doroszewski. Warszawa 1958—1969. Dostępny w Internecie: <http://doroszewski.pwn.pl/>.

Zuzana Pojezdalová

Analýza transferu archaizmův v slovenskom preklade prózy *Červený šašo* Aleksandra Błażejowského

Resumé

Časový rozdiel, ktorý delí knihu *Červený šašo* Aleksandra Błażejowského a jej slovenský preklad v podaní Tomáša Horvátha je 89 rokov. Originál z dnešného pohľadu obsahuje niekoľko archaických prvkov na rôznych rovinách. V predložennom článku sa venujeme analýze archaizmův výlučne na lexikálnej úrovni, pričom cieľom článku je zistiť, či sa prekladateľ snažil zachovať (hľadiac dnešnou optikou) zastaraný štýl románu. Okrem toho, že v knihe sa vyskytlo niekoľko historizmov (*dorožka*), v článku uvádzame príklady slov, ktoré dnešná poľská lexikografia definuje ako *zastarané*, no vo *Varšavskom slovníku*, ktorý vznikol v rovnakom čase ako *Červený šašo*, sú uvedené heslá bez kvalifikátora ako neutrálne (*zaambarasowany*). Všetky príklady prekladateľ zastúpil neutrálnymi slovenskými slovami, no na druhej strane uplatnil metódu kompenzácie: na miestach, kde poľský originál používa neutrálne slová, vhodne vsunul slová zastarané. Viditeľná je tendencia autora používať knižné slová (*skanút*, *skyva chleba*), čo nás privádza k teórii, že práve knižnými slovami chcel prekladateľ dosiahnuť dojem zastaranosti textu. Prekladateľ však nebol dôsledný, jeho stratégiu narušuje uplatnenie hovorových slov na nevhodných miestach.

Kľúčové slová: zastarané slová, archaizmy, kompenzácia, kvalifikátor.